

УДК 343.2

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.3.44>

ЗМІСТ ТА ПРАВОВА ПРИРОДА ПРАВА ЛЮДИНИ НА ГЕНДЕРНУ ІДЕНТИЧНІСТЬ

Дубінчук О.О.,

аспірант ПВНЗ «Європейський університет»

ORCID: 0009-0002-2082-5088

e-mail: nauka.ta.robota@gmail.com

Дубінчук О.О. Зміст та правова природа права людини на гендерну ідентичність.

Стаття присвячена дослідженню змісту та правовій природі права людини на гендерну ідентичність. Зазначено, що право на гендерну ідентичність є невід'ємною частиною прав людини. Міжнародні організації, такі як ООН, визнають важливість захисту прав людей на самоідентифікацію. При цьому забезпечення правового захисту гендерної ідентичності сприяє соціальній інклюзії та рівності, що є надзвичайно важливим для створення толерантного та справедливого суспільства, де всі люди можуть жити без страху дискримінації.

Зроблено висновок, що право на гендерну ідентичність можна розуміти як надану особі можливість самовизначитися як представник певної статі, здійснювати дії відповідно до своєї гендерної ідентичності щодо зміни біологічної та/або соціальної статі, а також вимагати від інших утримання від дій, що порушують це право.

Крім того, якщо говорити про визнання гендерної ідентичності на правовому рівні, то воно має прямий вплив на психічне та фізичне здоров'я людей, адже дослідження показують, що правовий захист та підтримка гендерної ідентичності зменшують рівень стресу, депресії та суїцидальних думок серед трансгендерних людей.

Проаналізовано, що з юридичної точки зору гендерну ідентичність можна розглядати як благо, об'єкт відповідного особистого немайнового права, що характеризується наступними складовими: 1) самовизначення особи як представника певної статі; 2) гендерне самовираження через так звані соціальні манери статі (ім'я, зовнішність, манера поведінки, одяг, аксесуари тощо), що створює цілісне сприйняття особи як представника відповідної статі.

Зазначено, що Європейський суд з прав людини недвозначно встановив для європейських держав позитивне зобов'язання забезпечити юридичне визнання гендеру. Проте, коли йдеться про практичну реалізацію цього зобов'язання, необхідно ретельно оцінювати процедури щодо їх сумісності з правами людини. Цей розділ допоможе під час роботи над поправками або новим законодавством з визнання гендеру завдяки поясненню керівних принципів розробки процедур, вимог та наслідків закону, надання інформації з прецедентного права і відповідних стандартів з області прав людини, а також позначенню типових проблем.

Ключові слова: права людини, гендерна ідентичність, правова природа, гендер, стать.

Dubinchuk O.O. Content and legal nature of the human right to gender identity.

The article is devoted to researching the content and legal nature of the human right to gender identity. It is noted that the right to gender identity is an integral part of human rights. International organizations such as the UN recognize the importance of protecting people's rights to self-identification. At the same time, ensuring legal protection of gender identity promotes social inclusion and equality, which is extremely important for creating a tolerant and just society where all people can live without fear of discrimination.

It was concluded that the right to gender identity can be understood as a given person the opportunity to self-identify as a representative of a certain sex, to perform actions in accordance with his gender identity regarding the change of biological and/or social sex, as well as to demand from others to refrain from actions that violate this right.

In addition, legal recognition of gender identity has a direct impact on people's mental and physical health, as research shows that legal protection and support of gender identity reduces stress, depression and suicidal thoughts among transgender people.

It was analyzed that from a legal point of view, gender identity can be considered as a good, an object of the corresponding personal non-property right, characterized by the following components: 1) self-determination of a person as a representative of a certain gender; 2) gender self-expression through the so-called social manners of gender (name, appearance, manner of behavior, clothes, accessories, etc.), which creates a holistic perception of a person as a representative of the corresponding gender.

It is noted that the European Court of Human Rights has unequivocally established a positive obligation for European states to ensure legal recognition of gender. However, when it comes to the practical implementation of this obligation, it is necessary to carefully evaluate the procedures for their compatibility with human rights. This section will help when working on amendments or new gender recognition legislation by explaining the guidelines for developing procedures, the requirements and implications of the law, providing information on case law and relevant human rights standards, and identifying common problems.

Key words: human rights, gender identity, legal nature, gender, sex.

Постановка проблеми. Право на гендерну ідентичність є невід'ємною частиною прав людини. Міжнародні організації, такі як ООН, визнають важливість захисту прав людей на самоідентифікацію. При цьому забезпечення правового захисту гендерної ідентичності сприяє соціальній інклюзії та рівності, що є надзвичайно важливим для створення толерантного та справедливого суспільства, де всі люди можуть жити без страху дискримінації.

Крім того, якщо говорити про визнання гендерної ідентичності на правовому рівні, то воно має прямий вплив на психічне та фізичне здоров'я людей, адже дослідження показують, що правовий захист та підтримка гендерної ідентичності зменшують рівень стресу, депресії та суїцидальних думок серед трансгендерних людей.

Однак, на нашу думку, перш ніж досліджувати правове поле права на гендерну ідентичність, варто спочатку встановити її зміст та правову природу.

Стан дослідження. Різноманітні аспекти гендерної ідентичності правового та психологічного характеру досліджувало багато вчених, серед яких: Л.М. Акімова, Я.Д. Короход, О.О. Медвідь, А.В. Мирошнеченко, Е. Скиба, Л. Струс, А.С. Шелиганова та інші.

Мета статті полягає у дослідженні змісту та правової природи права людини на гендерну ідентичність.

Виклад основного матеріалу. Україна неодноразово підтверджувала, що поділяє гендерні принципи і напрями діяльності з утвердження рівних прав і можливостей жінок і чоловіків, проголошені в міжнародних документах: Загальній декларації прав людини (1948 р.), Європейській конвенції прав людини та основних свобод (1950 р.), Конвенції з ліквідації усіх форм дискримінації щодо жінок (1979 р.), Декларації щодо рівності жінок і чоловіків (1988 р.), Віденській декларації прав людини (1993 р.), Пекінській декларації й Платформі дій (1995 р.), документах Спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН з питань гендерної рівності (2000 р.), Декларації Тисячоліття (2000 р.) та ін.

Незважаючи на визнання Україною обов'язковими для себе базових міжнародних документів у сфері забезпечення гендерної рівності, закріплення принципу недискримінації за ознакою статі на конституційному рівні, прийняття спеціального закону про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, створення відповідних інституційних гарантій у цій сфері, проблема дотримання гендерної рівності залишається актуальною для України [1, с. 20].

Стать є однією з найважливіших характеристик, що індивідуалізує особу та визначає її правовий статус. Донедавна вважалося, що стать визначається при народженні, а законодавчою позицією держав було заперечення можливості зміни в правовому статусі особи у зв'язку з корекцією статевої належності.

На сьогодні традиційне розуміння статі втрачає свою актуальність, на зміну йому приходить «статеве різноманіття, що відкрилося науковому світу в результаті емансипації сексологічних знань». Розвиток медицини та біології, який зробив технічно можливою зміну біологічної статі шляхом гормонального лікування та хірургічної операції [2, с. 274].

Правова мова вимагає, в першу чергу, однозначності термінів, які вона використовує. Часто правова наука запозичує поняття з інших галузей знань і модифікує їх. Згодом ці терміни набувають чіткого юридичного значення, іноді змінюючи своє первісне значення.

Так, наприклад, сам термін «гендер» (англ. gender від лат. gens – рід) був уведений у науковий обіг сексологом Дж. Мані у ході досліджень соціальних ролей маргінальних груп (трансвеститів, транссексуалів) у сучасному суспільстві. У суспільних науках (соціології, антропології) поняття «гендер» вживається у значенні «соціальна стать», під якою розуміють соціально детерміновані ідентичності, ролі та сфери діяльності чоловіків і жінок, що залежать не від біологічної статі, а від соціальної організації суспільства.

Під терміном «гендерна ідентичність» у психології розуміють ототожнення себе з певною статтю, ставлення до себе як до представника певної статі, освоєння відповідних їй форм поведінки і формування особистісних характеристик. Також гендерна ідентичність розглядається як аспект самосвідомості, що описує переживання людиною себе як представника певної статі. У звіті за результатами дослідження «Ситуація трансгендерів в Україні», проведеному у 2010 р. громадською організацією «Інсайт», надається наступне визначення гендерної ідентичності: «Гендерна ідентичність – глибоке усвідомлення тією чи іншою особою внутрішніх та індивідуальних особливостей гендерної приналежності, що може як збігатися, так і не збігатися зі статтю за народженням, включаючи індивідуальне відчуття свого тіла та інші прояви гендера (тобто «гендерне самовираження»), такі, як одяг, мова й манера поведінки» [2, с. 274-275].

Попри досить неоднозначне розуміння терміну «гендерна ідентичність» серед науковців, більшість погоджується, що гендерна ідентичність має системний характер – вона пов'язана не лише з біологічною статтю особи, а й з культурою та інститутами соціалізації.

Як зазначає А.С. Шаліганова, беручи до уваги етимологічний динамізм терміну «гендерна ідентичність», а також те, що у вітчизняній юридичній науці він досі не використовувався, даний термін може бути використаний для позначення «права на гендерну ідентичність» як права особи на самовизначення себе представником певної статі. Необхідно конкретизувати зміст даного поняття, враховуючи те, що в юридичній інтерпретації термін «гендерна ідентичність» набуває власного значення в цілях правового регулювання.

З юридичної точки зору гендерну ідентичність можна розглядати як благо, об'єкт відповідного особистого немайнового права, що характеризується наступними складовими:

- 1) самовизначення особи як представника певної статі;
- 2) гендерне самовираження через так звані соціальні манери статі (ім'я, зовнішність, манера поведінки, одяг, аксесуари тощо), що створює цілісне сприйняття особи як представника відповідної статі.

Тобто під гендерною ідентичністю як немайновим благом фізичної особи можна розуміти поєднання біологічних та соціально-психологічних особливостей фізичної особи, пов'язаних із її статтю, котрі є основою для самовизначення як представника тієї чи іншої статі та у процесі цього самовизначення особистості об'єктивуються в певні зовнішні прояви [2, с. 275].

В свою чергу, деякі європейські дослідники вважають, що юридичне визнання гендеру – це офіційне визнання гендерної ідентичності особи, у тому числі гендерного маркеру (юридичної або паспортної статі) та імені (імен), у державних реєстрах та ключових документах.

Гендерна ідентичність стосується глибокого відчуття кожною людиною внутрішнього індивідуального досвіду гендеру, який може збігатися або не збігатися зі статтю, приписаною при народженні, включно також з особистим відчуттям тіла (до якого входять модифікації зовнішності або тілесних функцій медичними, хірургічними або іншими засобами, за вільним бажанням) та інші прояви гендеру, такі як одяг, мова і манера поведінки [3, с. 3].

Науково обґрунтована дефініція поняття «гендерна ідентичність» передбачається у Зводі юридичних принципів застосування міжнародно-правових норм з прав людини щодо сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності – «Джок'якартські принципи». Цей Звід принципів від імені коаліції правозахисних організацій (Міжнародної комісії правників та Міжнародної служби прав людини) розроблювала група з 29 авторитетних експертів різного профілю та досвіду в галузі прав людини з 25 країн на міжнародному семінарі, що проходив в Університеті Гаджа Мада в Джок'якарті (Індонезія) 6-9 листопада 2006 року 9 листопада 2006 року «Джок'якартські принципи» були одногосно прийняті цими експертами у якості міжнародно-правових стандартів, які юридично зобов'язують всі держави їх дотримуватися з метою забезпечення майбутнього, в

якому всі люди, які народжуються вільними та рівними у своїй гідності та правах, матимуть можливість залишатися такими. 26 березня 2007 року у Женеві вказані принципи були оприлюднені на сесії Ради ООН з прав людини. Ці принципи наголошують, що першочерговий обов'язок будь-якої держави полягає у забезпеченні дотримання прав людини. Кожен принцип включає докладні рекомендації державам, додаткові поради недержавним суб'єктам, у тому числі наглядовим і контролюючим механізмам ООН у галузі прав людини, національним правозахисним інститутам, ЗМІ, неурядовим організаціям та донорам.

Отже, в «Джок'якертських принципах» зазначається, що гендерна ідентичність: 1) є невід'ємним елементом гідності й особистості кожної людини і не повинна бути підставою для дискримінації або порушень; 2) це глибоке усвідомлення тією чи іншою особою внутрішніх та індивідуальних особливостей гендерної приналежності, яка може як збігатися, так і не збігатися зі статтю з народження, включно з індивідуальним відчуттям свого тіла (може супроводжуватися зміною зовнішності або фізіологічних функцій медичними, хірургічними або іншими засобами за наявності особистого волевиявлення), та інші прояви, серед яких одяг, мова й особливості поведінки [4, с. 126].

Слід зазначити, що Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) недвозначно встановив для європейських держав позитивне зобов'язання забезпечити юридичне визнання гендеру. Проте, коли йдеться про практичну реалізацію цього зобов'язання, необхідно ретельно оцінювати процедури щодо їх сумісності з правами людини. Цей розділ допоможе під час роботи над поправками або новим законодавством з визнання гендеру завдяки поясненню керівних принципів розробки процедур, вимог та наслідків закону, надання інформації з прецедентного права і відповідних стандартів з області прав людини, а також позначенню типових проблем [3, с. 5].

Згідно матеріалів судових справ, що пов'язані з гендерною ідентичністю особи, за результатами розгляду яких ЄСПЛ було встановлено порушення прав людини за Європейською конвенцією з прав людини, можна умовно виділити дві великі групи визнаних Судом прав:

1) такі, що стосуються процедури зміни статі (зокрема, ЄСПЛ знайдено порушення у випадках: а) відсутності достатнього рівня законодавчого забезпечення процедури зміни статі; б) відмови страхових органів у покритті коштів на операцію по зміні статевої приналежності; в) зобов'язання особи до стерилізації, як обов'язкової умови для дозволу на операцію по зміні статі);

2) такі, що стосуються юридичного закріплення та визнання зміненої статі особи (за різних обставин, ЄСПЛ знаходив недотримання прав людини щодо: а) можливості зміни статевого маркера для транссексуалів в ідентифікаційних документах та сертифікатах про народження, як самостійну можливість, а також в поєднанні з обмеженнями щодо б) пенсійного забезпечення та деяких інших соціальних прав; в) можливості укладати шлюб; г) окремих аспектів батьківських прав та обов'язків) [5].

Л. Струс стверджує, що гендер – це змодельована суспільством та підтримувана соціальними інститутами система цінностей, норм і характеристик чоловічої й жіночої поведінки, стилю життя та способу мислення, ролей та стосунків жінок і чоловіків, набутих ними як особистостями в процесі соціалізації, що насамперед визначається соціальним, політичним, економічним і культурним контекстами буття й фіксує уявлення про жінку та чоловіка залежно від їх статі. Гендерна ідентичність функціонує як певний соціальний конструкт, що являє собою внутрішню, цілісну, психологічну структуру складного динамічного характеру, та полягає у усвідомленні та сприйнятті себе як представника певної статі, при цьому формується шляхом зовнішньої соціалізації шляхом зіставлення себе з відповідною статтю [6, с. 53].

Крім того, соціальна психологія, орієнтована на класичну парадигму, трактує тендер як зведеної біосоціальної характеристики, в якій анатомо-фізіологічні відмінності між людьми набувають якості соціальних відносин. Гендер виступає тут у вигляді «культурної маски» біологічної статі, його соціальної «надбудовою». В рамках традиційного підходу вельми популярна рольова концепція тендера, яка зводить його до сукупності поведінкових моделей, очікуваних від чоловіків і жінок в конкретному соціокультурному просторі. Її основна ідея полягає в тому, що в силу біологічних причин жінки мають переважно експресивні особистісні характеристики, тоді як чоловіки – інструментальні.

Саме сучасне суспільство ставить особливий акцент на внутрішніх детермінантах, що провокують вибір соціуму людини, її поведінку та взаємовідносини із зовнішнім світом. Особливо чутливими є питання тендерної ідентичності, оскільки класичний соціальний підхід має дискри-

мінаційні особливості. Нині усталені моральні та традиційні норми не можуть нав'язувати особі примусового вибору групи з якою вона схильна себе ідентифікувати. Першочергово вказане стосується неповнолітніх. Глобалізаційні процеси сучасності трансформували соціальну, а згодом правову реальність. Право на в вибір тендерної ідентичності нині належить самій особі, а не суспільстві [6, с. 54].

У результаті дослідження, проведеного Е. Скибою, було з'ясовано, що фокусування уваги суспільства на гендерних відмінностях дозволяє структурам влади легітимізувати гендерну нерівність на есенціальних началах. Аналіз гендерних режимів головних соціальних інститутів суспільства дозволяє дійти до висновку, що гендерна відмінність (як біологічний чинник) не може використовуватися для пояснення гендерної нерівності (як соціально-культурного чинника), але лише служить ідеологічним маскуванням для постійного відновлення нерівності [7, с. 108-109].

На нашу думку, у сучасній державно-правовій ідеології важливо визнавати, що соціальний образ біологічної статі людина формує виключно самостійно, спираючись лише на природні тілесні характеристики.

Саме тому ми погоджуємося з О.О. Медвідь, що принцип індивідуального вибору гендерної ідентичності полягає у праві людини, спираючись на цінності людської гідності та її автономії, самостійно обирати тип гендера, з яким вона себе ідентифікує [8, с. 129].

Висновки. Отже, з огляду на все вищезазначене, можемо зробити висновок, що право на гендерну ідентичність можна розуміти як надану особі можливість самовизначатися як представник певної статі, здійснювати дії відповідно до своєї гендерної ідентичності щодо зміни біологічної та/або соціальної статі, а також вимагати від інших утримання від дій, що порушують це право.

Крім того, розвиток суспільних відносин вимагає, серед іншого, оновлення підходів до правової політики. Проголошення принципу рівності статей вже стало одним із основних етапів розвитку цивілізованих народів. Однак, на жаль, сучасне українське суспільство ще не виробило достатньо збалансовану гендерну ідеологію. Досі роботи поділяються на «чоловічі» і «жіночі», існує усталена думка про слабкість дівчаток і агресивність хлопчиків, а також про обов'язок жінок вести домашнє господарство та виховувати дітей. А це, в свою чергу, потребує не лише детального наукового аналізу та дослідження, а й рішучих дій з боку держави та законодавця.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Уварова О.О. Права жінок та гендерна рівність : навчальний посібник. Київ, 2018. 204 с.
2. Шалиганова А.С. Щодо правової природи та змісту права на гендерну ідентичність. *Право і Безпека*. 2011. № 3. С. 274–279.
3. Kohler R., Ehrt J. Legal Gender Recognition in Europe: Toolkit. Second Revised Edition. 2016. 52 p.
4. Амелічева Л.П. Гендерна ідентичність особи як об'єкт прав людини на особисте життя та на гідні умови праці. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2021. Вип. 31. С. 123–130.
5. Гербут В.С. Еволюція змісту права на гендерну ідентичність в судовій практиці Європейського суду з прав людини. *Закарпатські правові читання : матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції (11–31 квітня 2019 р., м. Ужгород)*. Ужгород: РІК-У, 2019. 372 с.
6. Струс Л. Гендерна ідентичність особи. *Evropský politický a právní diskurz*. 2019. Sv. 6, Vyd. 5. С. 51–55.
7. Скиба Е. Гендерна ідентичність як прояв владних відносин. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Культурологія. 2017. Вип. 18. С. 242-243.
8. Медвідь О.О. Основні принципи правової політики у сфері гендерної ідентичності. *Журнал східноєвропейського права*. 2020. № 78. С. 126–132.